

U labirintu grčkog mediopasiva

Nina Čengiđ

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Polovicom siječnja 2020. godine skupina studenata i profesora Odsjeka za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu dan je provela u Ljubljani gdje se u organizaciji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani održala konferencija *A Glimpse into Greek Linguistics*. U ugodnoj atmosferi Cankarjeva doma tom je prilikom govorio i engleski filolog, lingvist i indoeuropeist, Geoffrey R. Horrocks, profesor sa Sveučilišta u Cambridgeu. Nadahnuto i živopisno, stručno i opušteno, Horrocks je predstavio svoje viđenje grčkog medija, zaključujući, vjerojatno na zadovoljstvo studenata, da prema njegovu istraživanju medij u grčkom – ne postoji! U radu „What’s in the Middle? Two Voices or Three in Ancient Greek?“, objavljenom u časopisu *Keria: Studia Latina et Graeca* i dostupnom na mrežnim stranicama, Horrocks kroz jezičnu analizu prve knjige Platonove *Države* propituje funkciju medija s triju važnih aspekata: morfološkog (formalna diferenciranost medijskih oblika), sintaktičkog (sintaktičke relacije argumenata glagola u mediju) i semantičkog (značenje medija). Uzorak koji Horrocks smatra nedostatnim za definitivne zaključke, ali ipak reprezentativnim, po njegovu mišljenju ne potvrđuje niti jednu od tradicionalnih teza o mediju kao zasebnom glagolskom stanju grčkog jezika. Promatrajući obrazac aktiva i pasiva, koji je u grčkom od najranije potvrđene faze regularan i produktivan, te nasuprot njemu medij nejednake morfološke distribucije, drugačije sintakse i različitih značenja, Horrocks zaključuje kako je medij u grčkom ostatak jednog drugačijeg, pretpovijesnog sustava glagolske dijateze i stanja¹ od kojeg su u povijesno potvrđenim fazama grčkog ostali tek dijelovi.

Albert Rijksbaron, grecist, lingvist i umirovljeni profesor Sveučilišta u Amsterdamu, razmatra grčki medij iz perspektive onog što su o njemu napisali grčki gramatičari. U članku „The Treatment of Greek Middle Voice by the Ancient Grammarians“ Rijksbaron dijeli tradicije pristupa mediju na onu Dionizija Tračanina i njegovih sholijasta, na onu stoika (kod Dionizija Laerčanina) te na onu vezanu za Apolonija Diskola i njegove antičke komentatore. I Tračaninova i Diskolova tradicija prepoznaju tri dijateze, ali ih drugačije nazivaju. Dionizije Tračanin kaže da *διαθέσεις εἰσὶ τρεῖς, ἐνέργεια, πάθος, μεσότης...* „postoje tri dijateze, aktiv, pasiv

¹ U literaturi se, u školsko-studentskim priručnicima termini dijateza i stanje gotovo izjednačuju u upotrebi. U znanstvenim radovima se ta dva pojma razlikuju po tome što se stanje odnosi na formalnu stranu, na aktivni-pasivni-medijski oblik (morfološko obilježje), a dijateza na aktivno-pasivno-medijsko značenje (semantičko određenje). U grčkom se morfološka stanja i značenja dijateze ne poklapaju uvijek.

i medij” (Dion. Thrax. 13.10). Kod stoika se pojam dijateze prepoznaje u terminu τὰ κατηγορήματα i njih je tri: τὰ ὀρθὰ, τὰ ὑπτία i τὰ οὐδέτερα (κατηγορήματα) ... „aktiv, pasiv i ‘ni jedno ni drugo’ stanje” (Diog. Laert. 7.64.5–7.65.1). Apolonije Diskol medij naziva τὰ μέσα te ga interpretira kao dijatezu u kojoj se spajaju aktiv i pasiv (A. D. *Synt.* II.2.296.2).

U pristupima starih gramatičara Rijksbaron izdvaja nekoliko problema. Kao tumači pravilne upotrebe grčkoga potvrđene u kanonskim književnim tekstovima, grčki su gramatičari bili fokusirani na pravilnost aktivne paradigme i pokušavali su glagole drugačije ili nepravilne raspodjele stanja tumačiti kroz prizmu aktiva. Uz to, primjeri kojima grčki gramatičari potkrepljuju svoje sheme glagolskog stanja pokazuju da su one preširoko koncipirane te se u njima specifičnost medija gubi. Nadalje, njihov pristup mediju karakterizira nedosljednost kriterija, što isto pokazuju primjeri: neki puta su nastavci kriterij tumačenja medija, drugdje se medij tumači po glagolu. Zbog toga, kao glavnu zamjerku svim ovim pristupima Rijksbaron ističe što mediju ne pridodaju vlastito značenje i značaj.

Tradicionalne gramatike grčkog jezika, ako tumače medij (jer, na primjer, Musićeva i Majnarićeva gramatika ne govori kakva je vrsta stanja medij), naznačuju ga kao glagolsko stanje u kojem radnja proizlazi iz subjekta i na njega se vraća (gramatika Kühnera i Gertha), u kojem je subjekt na poseban način vezan za glagolsko značenje (gramatika Bornemanna i Rischa) ili u kojem se radnja vrši s posebnim odnosom na subjekt (Smythova gramatika). Jezična kompleksnost medija povezuje se tek s tranzitivnošću-intranzitivnošću glagola u aktivnom stanju (ili se značaj toga odriče, kao Bornemann i Risch). Recentniji prikazi grčkog medija, proizašli iz modernih lingvističkih teorija ili s njima povezani, sagledavaju medij kroz relativno jednostavnu činjenicu: grčki je medij složen jer se u njemu na poseban način preklapaju morfološka, sintaktička i semantička razina jezika.

Morfološki gledano, medij kao zasebna kategorija postoji samo u aoristnoj i futurskoj osnovi grčkog glagola; drugim riječima, shema triju stanja u grčkom morfološki je potpuna jedino za aorist i futur:

⇒ παιδεύω: „odgajam”

⇒ ἐπαίδευσα – ἐπαίδευσάμην – ἐπαιδεύθην aorist aktivni – aorist medijalni – aorist pasivni;

⇒ παιδεύσω – παιδεύσομαι – παιδεύθωσμαι futur aktivni – futur medijalni – futur pasivni.

U prezentu i perfektu, nastavci za medij i pasiv morfološki se ne razlikuju:

⇒ παιδεύω – παιδεύομαι prezent aktivni – prezent medijalni + prezent pasivni

⇒ πεπαίδευκα – πεπαίδευμαι perfekt aktivni – perfekt medijalni + perfekt pasivni

Sintaktički gledano, medij se promatra s aspekta raspodjele obaveznih dopuna, ali i u odnosu prema obilježjima aktivne i pasivne konstrukcije, kroz pojam tranzitivnosti. Glagoli koji u aktivu otvaraju mjesto obaveznoj dopuni objekta u akuzativu nazivaju se tranzitivnima:

⇒ Ὁ πατήρ παιδεύει τὸν παῖδα. „Otac odgaja sina.”

U ovoj prototipskoj tranzitivnoj konstrukciji subjekt „ὁ πατήρ” vršitelj je radnje na direktnom objektu „τὸν παῖδα” koji radnju trpi. Subjekt-vršitelj radnje ima semantičku ulogu *agensa*, a objekt-trpitelj radnje semantičku ulogu *pacijensa*. Pri preoblikovanju tranzitivnog aktiva u pasiv, u grčkom (kao i u hrvatskom), dolazi do promjene odnosa subjekt-objekt (sintaktička razina), ali i do zamjene semantičkih uloga (semantička razina):

⇒ ἐπαιδευθήν δὲ καὶ αὐτὸς οὕτως ὑπὸ τῆσδε τῆς ἐμῆς τε καὶ ὑμετέρας πατρίδος (Xen. Cyr. 8.10.7)

⇒ „Sam sam bio odgojen od ove moje i naše domovine.”

⇒ (Postulirana aktivna konstrukcija *ἦδε ἐμῆ τε καὶ ὑμετέρα πατρίς με ἐπαιδευσεν, „ova moja i vaša domovina me je odgojila”)

U pasivnoj konstrukciji subjekt-vršitelj radnje aktivne konstrukcije povlači se u pozadinu, i iskazuje se prijedložnim izrazom (ἦδε ἐμῆ τε καὶ ὑμετέρα πατρίς „ona moja i naša domovina” – ὑπὸ τῆσδε τῆς ἐμῆς τε καὶ ὑμετέρας πατρίδος „od ove moje i naše domovine”), a objekt postaje subjekt (με „mene” – ἐγώ/αὐτός „ja sam”), ali ne više vršitelj radnje nego trpitelj-pacijens. Dakle, u pasivu u odnosu na aktiv smanjuje se broj obaveznih dopuna glagola koji sada ima samo jednu obaveznu sintaktičku sastavnicu, subjekt-pacijens, dok se subjekt-agens dokida i iskazuje se prijedložnim izrazom. Ta se sintaktička pojava naziva redukcijom valencije glagola. Na semantičkoj razini promjena aktiva u pasiv popraćena je preraspodjelom semantičkih uloga (agens se gubi, uloga *pacijensa* prelazi s objekta na subjekt).

⇒ Ὁ πατήρ_{SBJagens} παιδεύει τὸν παῖδα_{OBJpacijens}.

⇒ ἐπαιδευθήν δὲ καὶ αὐτὸς_{SBJpacijens} οὕτως ὑπὸ τῆσδε τῆς ἐμῆς τε καὶ ὑμετέρας πατρίδος_{GENagens}

Slična modifikacija odvija se i u mediju grčkih glagola. I u mediju glagol prolazi kroz redukciju valencije, ali na nešto drugačiji način.

⇒ Ὁ μὴ δαρεις ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται. (Men. Mon. 422)

⇒ „Čovjek se ne odgaja bez batina.”

U ovom primjeru mediopasivni nastavak indikativa prezenta i samo jedna obavezna dopuna, subjekt, upućuju k tome da se taj oblik interpretira medijalno i na hrvatski prevede refleksivnim glagolom. Subjekt je vršitelj radnje, ali je ujedno i radnjom zahvaćen kao njegov objekt pa se u subjektu medijalnog glagola u ovom primjeru stječu uloge *agensa* i *pacijensa*:

⇒ Ὁ μὴ δαρεις ἄνθρωπος_{SBJagens-pacijens} οὐ παιδεύεται.

Pragmatički gledano, ako vršitelj radnje nije važan, zbog čega se on potpuno povlači u drugi plan, semantička se uloga ovog subjekta medijalnog glagola može protumačiti kao *eksperijencer*, kao element koji doživljava radnju, a cijela konstrukcija ima nijansu impersonalnosti:

⇒ Ὁ μὴ δαρεις ἄνθρωπος_{SBJeksperijencer} οὐ παιδεύεται.

Semantičke uloge rečeničnih sastavnica kompleksniji su pojam, posebno s aspekta tradicionalnog pristupa, no već su standardni element suvremenih gramatičkih opisa grčkog i vrijedi ih primijeniti, posebno gdje je to jednostavnije. U tumačenju grčkog medija semantičke se uloge čine dobrim alatom jer ih je samo pet (vršitelj radnje-agens, trpitelj radnje-pacijens, primatelj radnje-recipient, korisnik radnje-beneficijar i doživljavač radnje-eksperijencer) i blisko su povezane sa sintaktičkim sastavnicama subjekta, direktnog i indirektnog objekta. One ustvari dobro prikazuju kako se u mediju umnožavaju značenja sastavnice subjekta kod glagola s jednom obaveznom dopunom i kod glagola s dvije obavezne dopune. U španjolskoj gramatici grčkog jezika, *Sintaxis del griego clásico* (2003) skupine autora pod vodstvom grecista Emilija Crespa s madridskog sveučilišta Universidad autónoma de Madrid, raspodjela obaveznih sastavnica i semantičkih uloga prikazuje se ovako:

⇒ - jedna obavezna dopuna, subjekt, na koji se vraća radnja, a glagol nije tranzitivan:

(ἐγώ)_{SBJagens-pacijens} τρέπομαι „okrećem se”,

⇒ - dvije obavezne dopune: glagol je tranzitivan i ima dopunu objekt, kao i subjekt koji se može

⇒ označiti kao beneficijar:

⇒ (αὐτοί)_{SBJbeneficijar} τίθενται τοὺς νόμους_{OBJ} „(oni za svoju korist) donose zakone”

⇒ - dvije obavezne dopune, a obje se odnose na jednog sudionika radnje:

⇒ (ἐγώ)_{SBJagens-beneficijar} λούομαι τὰς χεῖρας_{OBJ} „(ja si) perem ruke”

⇒ - dva različita sudionika radnje u simetričnom, recipročnom odnosu:

⇒ (ἐγὼ καὶ σύ) ἀγειρόμεθα „sabiremo se (ja i ti)”

⇒ - dva sudionika radnje, subjekt i recipient ili beneficijar:

⇒ παρασκευάζομαι τὴν ἄμαξαν „spremam za sebe kola”

⇒ - dva sudionika radnje, subjekt i pacijens:

⇒ (ἐγώ)_{SBJagens-pacijens} λούομαι „perem se (ja)”

Koliko pak kompleksna shema medijalnih značenja može biti, ilustrira prikaz grčkog medija u disertaciji nizozemskog grecista i lingvista Rutgera J. Allana (*The Middle Voice in Ancient Greek: A Study in Polysemy*). I Allan povezuje medij sa semantičkim ulogama, a razlikuje ravno jedanaest različitih interpretacija značenja: pasivni medij, medij spontanog procesa, medij stanja/procesa, medij tjelesnog kretanja, medij kolektivnog kretanja, recipročni medij, direktni refleksivni medij,

indirektni refleksivni medij, medij percepcije, medij mentalne aktivnosti i medij govornog čina.

Horrocks Allanu zamjera nedovoljno čvrstu definiciju medija u odnosu na pasiv, ali Allanova shema otkriva i koliko se često u grčkom zahvaćenost subjekta radnjom iskazuje aktivnom konstrukcijom s posebnim dodacima (refleksivna ili recipročna zamjenica):

- ⇒ - uz glagol γυμνάζομαι:
- ⇒ γύμναζε σεαυτὸν πόνοις ἐκουσίοις (Isoc. *Ad Demon.* 1.21)
- ⇒ „vježbaj samog sebe svojevolumnim naporima”
- ⇒ - uz glagol παρασκευάζομαι:
- ⇒ Παρασκευάζε σεαυτὸν (Isoc. *Ad Demon.* 1.38)
- ⇒ „Pripremaj samog sebe”

Iz više je razloga, dakle, grčki medij nedvojbeno kompleksna jezična pojava. Morfološki nije ravnomjerno raspoređen po svim glagolskim osnovama i od pasiva se razlikuje samo u aoristu i futuru pasivnom. Na sintaktičkoj ga razini karakterizira redukcija broja obaveznih dopuna (direktnog i indirektnog objekta). Te se sintaktičke sastavnice ne iskazuju, već se značenjski preusmjeravaju na subjekt koji je, kako se čini, osnovni obavezni sintaktički element medijalnih glagola. Na semantičkoj se razini u mediju značenja obaveznih dopuna dvaju objekata preusmjeravaju na subjekt u vidu semantičkih uloga. Uz medijalne glagole subjekt može istovremeno nositi više semantičkih uloga, zbog čega se medij stvarno može okarakterizirati kao polisemično glagolsko stanje. Međutim, kako je iz ovog prikaza izostavljen čitav niz problematičnih zona koje se vežu uz medij, kao što je pitanje aktivnih glagola sa subjektima zahvaćenim radnjom (πίνω „pijem”, πίπτω „padam”), aktivnih prezenta s medijalnim futurima (pretpostavljeno) aktivnog značenja (ἀκούω „čujem”, ἀκούσομαι „čut ću”), promjena značenja u alternaciji aktiv-medij (αἰρέω „uzimam”, αἰρέομαι „biram”), kao i pitanje deponentnih glagola, itd., čini se da je u nekim aspektima grčki medij teško, ako ne i nemoguće, racionalizirati. Stoga se i Horrocksovo dokidanje medija može činiti veoma dobrodošlom *Arijadninom niti* za izlazak iz labirinta grčkog medija.

